

Ірина Шкіцька

МОВНИЙ ВИЯВ ПОЗИТИВНОЇ ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ АДРЕСАТА В СИТУАЦІЯХ МАНІПУЛЮВАННЯ

У статті з'ясовуються особливості вербалізації позитивної оцінки інтелектуальних якостей адресата в ситуаціях міжособистісного маніпулювання. Визначено мовні засоби, що найчастіше репрезентують згаданий різновид оцінки в маніпулятивному дискурсі.

Ключові слова: засоби вербалізації оцінки, компліментарне висловлювання, маніпулятивний дискурс, маніпулятивна стратегія позитиву, лексема.

Попри істотне зростання кількості лінгвістичних студій, у яких мовні засоби розглядають із позиції їх функціонування (див., наприклад, праці Ф. С. Бацевича, В. В. Зірки, О. В. Дмитрук, Т. Ю. Ковалевської, Л. А. Нефедової, М. В. Глаголева, В. Г. Байкова, А. В. Олянича, О. С. Попової, П. Б. Паршина, Л. В. Балахонської, Ю. С. Баскової, Є. М. Мажар, О. Л. Михайлової, Т. М. Бережної, О. В. Денисюк, І. Л. Дергачевої), відчутним є брак наукових розвідок, присвячених вивченню реалізації впливової функції міжособистісних стратегій. Однією з таких комунікативних стратегій є маніпулятивна стратегія позитиву, суть якої полягає в повідомленні адресату приємної інформації, передусім у вигляді позитивнооцінних висловлювань та висловлювань на позначення прихильності. Домінантною тактикою, за допомогою якої реалізується згадана стратегія, постає тактика підвищення значимості співрозмовника. Її основним жанровим типом є компліментарне висловлювання. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві чимало праць висвітлюють різні аспекти функціонування в дискурсі компліментів, похвал і схвалень (див., наприклад: [6], [9], [2], [1], [10], [3], [4], [5], [7]).

Хоча мовознавці не обходили увагою компліментарні висловлювання, актуальним залишається їх розгляд як інструменту регулювання поведінки – засобу здійснення маніпулятивного впливу, що характеризується передусім

прихованістю інтенцій суб'єкта впливу й спрямованістю на досягнення однобічної вигоди.

Мета нашої наукової розвідки – дослідити компліменти-маніпулеми на позначення інтелектуальних якостей, описати мовні засоби, що репрезентують компліментарні висловлювання цього семантичного різновиду, визначити серед них ті, що спеціалізуються на вираженні оцінки інтелектуальних якостей у маніпулятивних контекстах.

Інтелектуальні оцінки в маніпулятивно спрямованих компліментарних висловлюваннях виражені передусім за допомогою прикметників та іменників. Прикметники репрезентовано лексемами *винахідливий, далекоглядний, догадливий, інтелектуальний, кмітливий, мислячий, мудрий, розважливий, розсудливий, розумний, світлодумний, світлочолоий, толковий, тямущий*, наприклад: (майор розпитує діда, у якого на ніч зупинялися підозрювані) *Але ж з розмов завжди можна щось зрозуміти. А ви людина тямуща!* (Р. Самбук).

У позначенні інтелектуальної оцінки домінує прикметник *розумний*. Частотними в маніпулятивних контекстах постають сполучення лексем *досвідчений, мудрий, розумний, талановитий* з іменником *голова*. Поодинокими прикладами репрезентовані висловлювання, у яких іменник *голова* сполучається з прикметником *міцний*, уживаним у значенні “розумний”, наприклад: (старець хвалить брамника, який дав йому притулок) *Вірно, сину мій. Слушно сказано. Міцна в тебе голова, як бачу* (З. Тулуб).

Прикметники *гарний, добрий, прекрасний, прогресивний, хороший, цікавий, чудовий*, а також *мудрий і розумний* часто виступають атрибутивними поширювачами іменників *думка, ідея, погляд, порада, слова*: *прогресивні думки, хороша ідея, мудрі поради, розумні слова* і т. п.

На передачі інтелектуальних оцінок спеціалізуються іменники *аналітик, геній, інтелект, розум, розумашка, розумник, розумниця*, наприклад: (начальник заохочує підлеглого до роботи) *... твоя робота – не в тому, щоб кидати гранати чи з автомата смалить! Твоя зброя – інтелект. І глибина його*

неосяжна, сам знаєш! Стріляти кожен дурень зможе, а от <...>
(Л. Кононович).

У зібраному матеріалі зафіксовано приклад компліменту з лексемою *добрий* у ролі атрибутивного поширювача іменника *розум*. У такому сполученні цей прикметник утрачає сему “етичний”, наприклад: (староста запобігає перед гетьманом) *О, зараз видно, що пан гетьман є людина **доброго розуму!** Бо ж інші політики плутають на рівному* (З. Тулуб). Периферію інтелектуальних оцінок в описуваній тактиці становлять лексеми *спостережливий* і *хитрий*.

У маніпулятивних контекстах позитиву лексеми на позначення інтелектуальних якостей можуть сполучатися з групами слів у таких парадигмах (за основу виокремлення груп взято схему І. В. Навроцької [8, с. 7]):

а) “людина чи група людей”: *(ви) людина доброго розуму / мисляча, тямуща, мудрий батько, розумний учень / чоловік, розумна дитина / жінка, людина* і т. д., наприклад: (мати заохочує доньку до навчання) *Ну, сонечко моє, давай іще раз попробуємо. Ти ж у мене **розумна дитина*** (А. Дімаров); (адвокат пропонує ув’язненому співпрацю) *Файно мати справу з **мудрими людьми!*** (Б. Гуменюк);

б) “голова, обличчя та міміка людини”: *комерческа (розм.) / міцна, мудра, розумна, світла голова, мудрий погляд, розумні очі; Куди мені до ваших розумних і досвідчених голів, Твоя голова набита розумом, У вас голова, повна розуму, У вас розуму добра макітра, (Ваша) голова – кладезь премудрості* та ін., наприклад: *Я б тебе, далекий мій родичу, на Січ узяв, бачу, розумний еси, – [мовив Калнишевський (юнаку Павлові Любомирському. – І. Ш.).] – У січову канцелярію і газети французькі, й бомаги всякі, по-чужому писані, приходять, а ти б їх нам тлумачив. Або хоча б дидаскалом у січову школу. Чи не думаєш ти, що **мудрі голови** потрібні й на Україні?* (Р. Іванчук);

в) “результати розумової діяльності людини”: *гарне / доречне, цікаве питання, добра / мудра, слушна думка, масштабний / мудрий задум, мудра порада, мудре слово, потрібне рішення, розумна відповідь, розумні ваші слова; Ваші слова – золото, Твоя рада мудра, Це дуже розумний погляд* і т. п., наприклад:

(Бертольд хоче, щоб Генріх став його зятем) *Дуже розумний погляд на речі. Хвалю* (Ю. Дольд-Михайлик);

- г) “мовленнєва чи розумова діяльність людини”: *мудро / розумно вчиняєш, говориш, міркуєш*, наприклад: (перевдягнутий на купця козак гармонізує стосунки з вельможею, який тримає в полоні його друзів) *Ти мудро міркуєш. І це ще більше переконує мене, що я маю справу з порядною і відвертою людиною* (В. Малик).

Результати аналізу показали, що в маніпулятивному дискурсі позитиву парадигма “результати розумової діяльності людини” домінує. Узагальнену оцінку інтелектуальних якостей адресата в маніпулятивних контекстах передають зазвичай висловлювання з лексемою *розумний*.

Серед компліментів, предметом позитивної оцінки в яких постають інтелектуальні якості, можна виокремити компліментарні висловлювання, у яких:

- а) розумові здібності адресата є підставою для позитивного ставлення – захоплення, поваги: *Захоплююсь вашою мудрістю, Поважаю тебе за розум, Схиляюся перед мудрістю ваших слів* і под., наприклад: (підлеглий підлещується до начальника) *Я завжди був захоплений вашою мудрістю!* (І. Головченко, О. Мусієнко);
- б) констатуються факти, що свідчать про наявність розумових здібностей в адресата: *Бачиш у п'яті, Ви мені розплющили очі, Ти вмієш читати думки співрозмовника, Ти розумієшся на ...* і т. д., наприклад: (Сомов хоче використати підлеглого для реалізації своїх планів) *... Неприязнь, ворожість – це сфера почуттів, а я прийшов, щоб звернутися до вашого розуму* (Ю. Дольд-Михайлик);
- в) дається оцінка діям адресата чи результатам його праці, зокрема інтелектуальної: *Вірне рішення, Гарно / здорово придумали, Голова в тебе канцелярська, І прийде ж таке в голову!, Недарма твій розум світлим нарекли, Ну й вигадали ж таке!, Яка догадливість!* і под., наприклад: (учитель, який хоче одружитися з донькою адвоката, запобігає перед ним)

[ПЕЧАРИЦЯ.] *У ваших бумагах тільки і усмотрюється величіє* (М. Старицький); (колишній партизан прагне заручитися підтримкою начальника загону) *“Здорово придумано! – [аж пританцьовує Іван. Та нараз супиться:] – От тільки, знаєте <...>. Мені хотілося б, щоб у тій операції взяв участь і котрийсь із калашниківців”* (І. Головченко, О. Мусієнко);

г) у прямий чи непрямий спосіб стверджується наявність у співрозмовника інтелектуальних якостей: *Бог вас розумом не обійшов, Ви дотепний, Ви наділені неабиякими розумовими здібностями, Ви все (добре / прекрасно) розумієте, Мудрість світиться в твоїх словах, Мудрість твоя безмірна, Поверни свій розум на..., У вас завжди ясність в голові, У вас аналітичний / світлий розум, У вас стільки мудрості та ін.,* наприклад: (видавець чекає нових творів від письменника) *Пане Федьковичу! Збагніть же нарешті, що ви потрібні своїм гуцулам не як жертва Гординського. Вони й без вас мають тих жертв досхочу. Ви їм потрібні як їхнє чоло і захисник. Мечі і списи ламаються, а слово живе вічно* (Р. Андріяшик); (гетьман віраджує Могилі від співпраці з чужинцями) *Тут нас наші пани покидають, польським м'ясом обростають, народ давлять, – а ти наперся у Молдову! Яке там добро? Яка честь? Чи нема в нас для кого жити? Зжалься, пане, над своїми людьми і поверни свій розум на їх добро* (О. Маковей);

д) виражається згода: *Ви праві!; Маєте (цілковиту) рацію!; Погоджуюсь із вами повністю; Розумно!; Свята істина!; Слушна думка!; Слушно сказано* і под., наприклад: (Леся запобігає перед ревізором) *“Ваші порівняння, – [сказала Леся,] – безперечно вдалі, але радісного в них дуже мало. Я ніколи не припускала, що Берестечко живе таким культурним життям”* (М. Хвильовий); (літературний критик прагне встановити дружні стосунки з режисером театру)

[КОТЕНКО (режисер. – І. Ш.).] *Е! Що мир, що громада? Їй нових божків подавай, а старих – під лаву! <...>*

[ЮРКОВИЧ (літературний критик. – І. Ш.).] *Так, так! Зовсім справедливо <...> Ви мені просто розплющили очі <...> Це зовсім вірний і*

оригінальний погляд <...> (М. Старицький);

- е) дається номінація співрозмовнику за його інтелектуальними якостями: *мудрагель, рицар мудрості, розумашка, розумник, розумниця* і т. п., наприклад: (під час відкритого уроку вчитель хоче "нейтралізувати" нечемного учня) *Ти у нас кожен день дуже активний <...> нині можеш і перепочити <...>. Нині ми будемо слухати тих дітей, які іншим разом відмовчуються <...> А ти у нас кожного дня розумник <...>* (Д. Кешеля);
- ж) у прямій чи непрякій формі висловлюється необхідність поради чи консультації співрозмовника, наприклад: (Сіроштан прийшов до свого давнього знайомого, щоб він визначив, чи приймуть його до капели) *Бачиш, пасти задніх – не дуже приваблива штука. Якщо звичайним хористом, то краще я лишуся в Глухові. Або до гетьмана поїду. Отож і прийшов порадитися* (М. Дашкієв).

Компліментарні висловлювання, що визначають межу оцінки розумових здібностей особи (компліменти на зразок *Ви досить / доволі розумні*), маніпулятивній стратегії позитиву не притаманні. Поодинокі приклади таких висловлювань зафіксовано в ситуаціях ділового спілкування при звертанні старшого за віком і вищого за посадою чи статусом адресанта до молодшого та нижчого адресата.

Компліменти, що характеризують інтелектуальні якості адресата, відзначаються відносною частотністю в ситуаціях докору, а також переконування та вмовляння.

Висловлювання на зразок *Ви розумніші, ніж я думав; Ви розумніші, ніж здається* є конфліктогенними і не мають місця в маніпулятивних контекстах позитиву, наприклад: (знана співачка, родичі якої були заарештованими, виставляє зі свого помешкання працівника МДБ, що прийшов її допитати)

[СОЛОМІЯ.] <...> *Зрештою, мені здається, що ви засиділися в моєму помешканні.*

[ПЕТРО ПАВЛОВИЧ.] *Ви мене виганяєте?*

[СОЛОМІЯ.] *Юначе, ви розумніший, ніж я думала.*

[ПЕТРО ПАВЛОВИЧ.] *Тоді я дозволю собі сказати вам ще кілька фраз <...>*
(Б. Мельничук, І. Ляховський).

Якщо ж висловлення щодо розумових якостей співрозмовника має натяк на іронію, воно здебільшого нейтралізується вибаченнями, самоприниженням або іронічністю “знімається” контекстом: маніпулятивна стратегія позитиву виключає конфлікти й спрямована на створення позитивної тональності спілкування, наприклад: (чоловік прагне продовжити знайомство з дівчиною, яка йому сподобалась)

– *Німецька, англійська, іспанська.*

[*Він (пан Костянтин. – І. Ш.) присвиснув:*]

– *То я розмовляю з такою розумною жінкою <...>*

– *А ви це тільки зараз помітили?*

– *Ідіот! Так мені й треба! Вибачте, я не вмію говорити компліментів*
(Л. Баграт).

Периферію досліджуваного семантичного різновиду компліментів становлять висловлювання, що маркують освіченість адресата. Їх репрезентують компліменти з лексемами *вчений, грамотний, знаючий, обізнаний, образований* (розм.), *освічений, просвічений* (розм.), *учений* та лексико-граматичні структури *довго вчилися, маєте освіту, чули про вашу вченість* і под., наприклад: (слідчий домагається правди від допитуваного) *Дозвольте! Але ж ви його знаєте і знали раніше, якщо судити з вашої феноменальної обізнаності* (І. Багрянний); (війт хоче, щоб новоприбулий учитель співпрацював із ним) *Кирикучка хитро подивився на нього* (вчителя. – І. Ш.):

– *То від вас залежить, як вам у Житниках буде.*

– *Як ви це розумієте, пане начальнику?*

– *Як я це розумію? А хоч би вам треба казати? Ви ж семінарію кінчили.*

– *І п'ять літ до гімназії ходив.*

– *Аж п'ять літ. Ого-го! Значиться, ви образований чоловік* (Б. Лепкий).

Опосередковано оцінка розумових здібностей передається за допомогою лексем *далекоглядний, завбачливий, проникливий, спостережливий, стратег, хитрий*, наприклад: (князь хоче залучити полоненого ад'ютанта до реалізації свого задуму) *Ви справді виявилися і найхитрішим, і найдостойнішим моїм противником. Але я остаточно прощу вас, якщо ви допоможете мені у другій моїй операції* (В. Лис).

Отже, позитивну оцінку інтелектуальних якостей адресата в маніпулятивних контекстах передають передусім іменники та прикметники. Серед них найбільшою частотністю вирізняються лексеми *розум* і *розумний*. У маніпулятивному дискурсі позитиву лексеми на позначення інтелектуальних якостей сполучаються найчастіше з групами слів в парадигмі “результати розумової діяльності людини”. У межах компліментів-маніпулем на позначення розумових здібностей адресата вирізняються компліментарні висловлювання, у яких: а) розумові здібності є підставою для позитивного ставлення; б) констатуються факти, що свідчать про наявність в адресата розумових здібностей; в) дається оцінка діям адресата чи результатам його праці; г) стверджується наявність у співрозмовника інтелектуальних якостей; д) виражається згода; е) дається номінація співрозмовнику за його інтелектуальними якостями; ж) висловлюється необхідність поради чи консультації співрозмовника.

Вивчення маніпулятивно спрямованих компліментарних висловлювань на позначення інтелектуальних якостей в етнокультурному ракурсі є широким полем для подальших наукових студій із прагмалінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агаркова О. А. Прагматические аспекты комплимента как форма речевого этикета : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Агаркова Ольга Анатольевна ; Челяб. гос. ун-т. — Челябинск, 2004. — 22 с.

2. Безменова Л. Э. Функционально-семантические и прагматические особенности речевых актов (на материале комплиментов в современном английском языке) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Безменова Лариса Эдуардовна. – Самара, 2001. – 174 с.
3. Василенко Н. В. Манипулятивный потенциал речевой тактики комплимента / Н. В. Василенко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – Вип. 26. – ч. 1. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 148–152.
4. Волынкина С. В. Речевые жанры похвалы и комплимента в бытовой сфере общения и коммуникативной среде телевизионного ТОК-ШОУ : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / С. В. Волынкина. – Красноярск, 2009. – 230 с.
5. Галимова З. Ф. Тактики комплимента и похвалы в конструировании “положительного образа” женщины-собеседницы : на материале ток-шоу : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / З. Ф. Галимова. – Ижевск, 2009. – 168 с.
6. Германова Н. Н. Коммуникативная стратегия комплимента и проблемы типологии речевых этикетов / Н. Н. Германова // Язык и модель мира : сб. научн. трудов. – Вып. 416. – М. : Моск. гос. лингв. ун-т, 1993. – С. 27-39.
7. Григорьева О. А. Речевая стратегия “комплимент” и особенности ее реализации в русской и английской культурах / О. А. Григорьева // Мова і культура : наук. видання. – Вип. 11. – Т. 1 (113). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 49-53.
8. Навроцька І. В. Слова і фраземи російської мови на позначення інтелектуальних якостей людини (ономасіологічний та семасіологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / І. В. Навроцька. – Х., 1998. – 19 с.
9. Мищенко В. Я. Классификация речевых актов комплимента / В. Я. Мищенко // Вісник Харківського держ. ун-ту. – № 390. – Х. : Константа, 1997. – С. 107-111.
10. Мурашкина Э. В. Комплимент как регулятивный речевой акт : на материале английского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Мурашкина Эльвира Вячеславовна. – Тверь, 2004. – 152 с.

The article deals with the peculiarities of verbalization of the positive evaluation of a recipient's intellectual qualities in interpersonal manipulative communicative situations. The most frequent linguistic means of the above type of evaluation in manipulative discourse are defined.

Key words: means of assessment verbalization, complimentary utterance, manipulative discourse, positively-coloured manipulative strategy, lexeme.